

Monorról indult a rendszerváltás?

Petrik Béla írása

*„Kinek kell Monor?” címmel látott napvilágot **Orosz István** írása a Nagyítás 2010/25. számában (június 23.), Elek István rendszerváltókkal készített beszélgetéseinek kötetbe rendezése és a monorierdei emléktábla avatása kapcsán, amelyen az a felirat áll: „1985-ben innen indult a rendszerváltás”. Az írás és az emlékezés központi gondolata, hogy a magyar értelmiség két meghatározó csoportja, „a rendesen urbánusnak, illetve népinek nevezett irányzat jeles képviselői, a reformközgadászokkal kiegészülve, Monoron tették ugyanis a legjelentősebb erőfeszítést arra, hogy szót értsenek egymással az ország súlyos ügyeiben”. Ez a szellem azonban alig élte túl Monort, s az utak már ezt követően elváltak. Orosz szerint ha létrejött volna a második monori találkozó, „talán akkor szerepelhetne igazi érvénnyel a mai emléktáblán az a mondat, hogy »1985-ben innen indult a rendszerváltás«”.*

Talán mindannyiunkban él a nemzeti egységre törekvés vágya, amelyre egy rendszerváltáshoz legalábbis szükség lett volna. A rendszert meghaladni igyekvők morális, szellemi, a gazdasági, jogi és politikai berendezkedés főbb vonalaira kiterjedő nemzeti egységére. Ezért tulajdonítunk minden ezt idéző mozzanatnak jelentőséget, kap különös hangsúlyt egy-egy esemény, amilyennek hisszük a monori találkozót vagy éppen a Bibó-emlékkönyvet.

Nem kisebbítve a találkozó érdemeit, az ott elhangzottak jelentőségét, nem vitatva a résztvevők többségének jóhiszeműségét, de sem a létrejött, sem a végül megghiúsult második monori találkozó nem hozta, hozhatta el a kívánt nemzeti egységet, s így talán a rendszerváltás kiindulópontjává tenni azt, némiképpen túlzásnak tűnik fel előttünk. Ha csak a találkozó formalitásait nézzük, egy elitista alapon szervezett, zártkörű megmozdulás, amelynek résztvevőit patikamérlegen egyensúlyozták, s amely sokkal inkább hasonlított némely, a bolsevik párt történetéhez hasonlatos konspirációhoz, mint egy széles társadalmi alapokon nyugvó, de mégis illegálisan szervezett találkozóhoz, bizonyosan nem hozhatta el azt a nemzeti egységet, amelyre szükség lett volna. S a mából visszatekintve a monori erőfeszítések, úgy tűnik, még nem a rendszerváltásra irányultak, hiszen a nemzeti radikális ellenzék erre ekkor még részben felkészületlen volt, a demokratikus ellenzék pedig limitált hatalomváltásban gondolkodott, nem a rendszert, csupán a hatalom gyakorlóit akarta leváltani.

Egyre határozottabban körvonalazódik ugyanis az kép, amely szerint a rendszerváltást megelőző politikai-szellemi és kulturális közösségek területén a törésvonal nem a kádári diktatúra, azaz a hivatalos párthatalom és annak ellenzéke között húzódott – vagy legalábbis ennek a törésvonalnak volt egy másik dimenziója is –, hanem egészen más koordináták mentén kell azt keresnünk. Egyre több adat áll rendelkezésünkre, hogy legalább akkora volt az átjárás és a háttérszemélyeken és -intézményeken keresztül együttműködés az illegalitást is vállaló, úgynevezett demokratikus ellenzék és az állampárt által működtetett tudományos-kulturális intézményrendszerben dolgozó, a hivatalos kormány és pártszervek számára döntés-előkészítést végzők, végső soron a tényleges politikai hatalomban ülők, mint például a demokrata és a nemzeti ellenzék sorai között. S bár a demokratikus ellenzék és történetíróik a mai napig a népiek kollaboráns és szövetséges magatartását sulykolják, ma már egyértelmű, bár nem eléggé hangsúlyozott, hogy a rendszeres, szervezetszerű együttműködés és „együttjátszás” a hatalom és annak demokratikus ellenzéke között alakult ki.

A demokratikus ellenzék monori csoportját három jól felismerhető irányzat fémjelezte a találkozón: az MSZMP reformirányzatának képviselői, a volt 56-os elítéltek vagy más okból Kádár börtöneit megjárta személyek és a demokratikus ellenzék illegalitást vállaló kemény magja. E három irányzat között, így Monoron is, sajátos munkamegosztás alakult ki, s erre alapozhatjuk azt az állítást, mely szerint ezek valójában egyetlen politikai-hatalmi törekvés részét képezték. Látványosan és szemléletesen Tellér Gyula írta le ezt: „Az együttes egyik része továbbra is bent maradt a rendszer fontos intézményeiben s részese volt a rendszer saját logikája szerint előrehaladó reformmunkának. (...) Az együttes másik, fiatalabb része ezt a rendszerkritikát és reformmunkát a koncepcióalkotás vonalán látványosan fölerősítette, fölgyorsította, s a piaccgazdasági logikát mint egyedül lehetségest védte és propagálta. Egy harmadik rész pedig, vállalva a le-~~ga~~-lítás keretein kívül kerülést, nekifogott a rendszer megjavításához vagy meghaladásához szükséges második nyilvánosság létrehozásának, azaz megtette a lassított puccs első, határozottan konfrontatív lépését.”¹ A fentiekre figyelemmel talán nem megalapozatlan az az állítás sem, hogy a monori demokratikus ellenzék alapjaiban és lényegében baloldali maradt, ami önmagában nem minősít, de a megfogalmazódó radikális javaslatok nem a rendszer meghaladását szolgálták, hanem annak reformját, a rendszer fenntartását és további működtetését. Orosz István egy korábbi írásának szavait idézve: „A »demokratikus ellenzék« tehát egyfajta racionalista, felvilágosító jellegű, reformszocialista szellemiséget képviselt, amelyet demokratikusnak egyáltalán nem tekinthetünk – hiszen nem vette figyelembe a társadalom többségének akaratát –, s ellenzékiné is csak annyiban, hogy a párton kívülről, de a rendszeren belülről, a mindenkori hatalmi állásponthoz szorosan kötődve, azt alapjaiban meg nem kérdőjelezve fogalmazta meg álláspontját.”²

Volt-e tehát nemzeti egység az 1985-ös találkozón, volt-e annak reális alapja? Ennek megítéléséhez – legalább vázlatosan – a két évvel későbbi eseményeket is fel kell elevenítenünk. Azt mindenestre leszögezhetjük s ennyiben a táblaállítás is indokolt lehetne, hogy az 1985-ös monori találkozó gondolata a szervező Donáth Ferenc zárszava szerint még az együttműködés és a szocialista pártállami, egypólusú hatalmi rendszer elleni közös fellépés jegyében fogant, s Lengyel László visszaemlékezése alapján a második találkozó is a közös ellenzéki programalkotás lehetőségét célozta volna. Jogos tehát az igény arra, hogy az első és a végül megghiúsult második Monor értelmét abban keressük, hogy az kísérletet tehetett volna közös politikai nyilatkozat elfogadására, a rendszerváltáshoz szükséges nemzeti minimum megfogalmazására.

De jól látható ma már az is, hogy a monori találkozón javában folyt az a politikai terepmunka, előkészítés, amely a felemásra sikeredett, sokak által megghiúsultnak tekintett rendszerváltáshoz vezetett, amely aprómunka már formát is kapott a második monori találkozó megghiúsulása és a szakítást előkészítő lépés kapcsán. Ez pedig nem volt más, mint a nemzeti és a demokratikus ellenzék közös programja helyett, Tellér Gyula szavaival élve, az ős-SZDSZ által egyoldalúan megalkotott és megjelentetett Társadalmi Szerződés³, amely egy alkotmányos egypártrendszer képét vázolta fel, abból az alapállásból kiindulva, hogy Magyarország belátható időn belül a szovjet érdekszférán belül marad, s a szocialista típusú egypártrendszer marad a meghatározó politikai és társadalmi berendezkedés. Ebben a programban tehát szó sem volt arról a radikális rendszerváltásról, arról a nemzeti egység alapját képezhető közös platformról, amelyre a demokratikus ellenzék tagjai visszaemlékezéseikben utalnak – s amelyre a magyar közvélemény ma is mint hősi legendára

emlékezik. A „Kádárnak mennie kell” kitételen kívül – amely igény ekkor már az állampárt legfelsőbb köreiből is megfogalmazott kívánság volt, s amelynek előkészítésén a Grósz- és Berecz-féle pártvezetés lázasan dolgozott – nem volt olyan radikális követelés, amelyet a nemzeti ellenzék ne tudott volna felvállalni a közös fellépés minimumaként, vagy amelytől meg kellett volna rettennie. Hiszen e korszak belügyi jelentései is azt a hangulatot adták inkább vissza, mely szerint a nemzeti radikálisok képviselői meglepődtek azon, hogy az „ellenzék” lojálisabb a hatalomhoz, mint azok, akiket népieseknek szoktak nevezni (TH. Belügyminisztérium 6-7/498/85. 4. p.). A monori találkozó legradikálisabb hangvételű megnyilvánulásának ezért nem valamely demokratikus ellenzéki felszólalását, hanem Csurka István előadását minősítette a Központi Bizottság illetékes osztályának tájékoztatója.

A szakítás és így a meg sem született nemzeti egység megghiúsulásának ezért sokkal valószínűbb oka, hogy a népiek – bár állítom, hogy nem tudatosan, hiszen a Társadalmi Szerződés programját mélységében nem ismerték, ismerhették akkor – erre a rendszertani különbözőségekre, a végső célok összeegyeztethetlenségére éreztek rá. Hiszen bár a demokratikus ellenzék álláspontjában rendszertanilag természetesen bizonyos távolodás figyelhető meg az idő múlásával a marxista eszméktől, azonban egész koncepciójuk mindvégig, a mai napig is a baloldaliság eszme körén belül maradt s a létező szocializmus megreformálására irányult, éppúgy, ahogyan a pártállami hatalom köreiből lévő reformközgazdászok, reformpolitikusok erőfeszítései is. A radikális ellenzék ezért bizonyos értelemben valóban ellenzék volt, de nem a rendszeré, csupán az azt gyakorló személyek egy csoportjéé.

A belügyi jelentésekből ma már az a törekvés is ismert, mely szerint a radikális ellenzék a Társadalmi Szerződés megjelenését követően a második monori találkozó minél korábbi időpontban történő megtartását „erőltette”, aminek nyilván nem lehetett más oka és célja, mint hogy a népiek az idő rövidsége és készületlensége okán ne állhassanak elő egy ellen-memorandummal, mely végső soron egy közös dokumentum megfogalmazását, azaz a politikai nézetek és célok szintetizálásának igényét vetette volna fel. Az ügynöki jelentések szerint a nemzeti radikális ellenzék ekkor még nem döntött a szakítás kérdésében, részben készen állt volna még a szükséges és kívánt nemzeti egység megteremtésére, csak időt szeretett volna nyerni annak érdekében, hogy kidolgozhassanak „egy olyan kompromisszumos programot, amely mindkét fél számára elfogadható”. El kívánták érni a tanácskozás megtartásának későbbre halasztását, hogy elkerülhessék az esetleges szakítást.⁴

A történet azonban nem így alakult. A nemzeti demokrata ellenzék nem a második Monori előkészítését folytatta, hanem a lakiteleki találkozó megszervezését kezdte meg, a valódi nemzeti egység megteremtése érdekében talán az utolsó utáni pillanatban. A demokratikus ellenzék és az állampárti hatalmi struktúrában belül különböző szinteken elhelyezkedő személyek, csoportok és műhelyek közötti összjátékot váratlanul érte a második találkozó megghiúsulása, amely egyúttal a Társadalmi Szerződés mint össznemzeti program elfogadtatásáért indított előkészítés kudarcát is jelentette. Azon irányzatok és program kudarcát, akik abban minden bizonnyal egyetértettek, hogy a hatalomgyakorlók körében csak egy limitált váltást kell eszközölni, amely egyfelől lehetőséget teremt arra, hogy az általuk – egyébiránt mindenki által – alkalmatlan és korát túlélő vezetőgárdát vagy annak egy részét leváltssa, s helyükbe az ezen irányzatok képviselőiből verbuválódott élcsapatot ültesse, lehetőség szerint nagyobb és élesebb

társadalmi mozgások nélkül, mert azok számukra beláthatatlan és kontrollálhatatlan következményekkel járhatnak együtt éppúgy, ahogyan az 1956-ban történt. „A puccs lényege azonban az 1956-oshoz képest nem változott: nem a rendszert gondolták lerombolni, hanem a rendszernek a hatalomhoz és a hatalom adott formáihoz görcsösen ragaszkodó, a reformokat akadályozó, Rákositól és gárdájától 56-ban a hatalmat elvevő irányítóit, a plebejus »múmiákat« [Kádár Jánost, Kis Károlyt, Biszku Bélát, Németh Károlyt, Gáspár Sándort, Pap Jánost, Czinege Lajost stb.] akarták leváltani, kiszorítani, eltávolítani.” (Tellér Gyula)

A második monori találkozó megghiúsulása és Lakitelek megszervezése azt vetítette előre a demokratikus ellenzék számára, hogy ebből a társadalmi átalakulásnak mondott, valójában csak a hatalomgyakorlók körének leváltási folyamatában egy olyan szellemi-kulturális és később politikai irányzat is részt fog követelni – hovatovább társadalmi elfogadottsága és kiterjedtsége okán vezető szerepre jelentheti be igényét –, amelynek filozófiája, gazdasági, politikai-hatalmi intézményi felfogása alapvetően eltér ettől a liberális piacgazdaság eszméivel beoltott baloldali eszmerendszertől. Hiszen ez egy alapjaiban az európai és a magyar történelmi hagyományokra építkező, a görög–római filozófiára és a kereszténységre, az erkölcsre és ha úgy tetszik, a protestáns etikára figyelemmel lévő, a kisközösségeket – család, iskola – szem előtt tartó eszmeiségre, a szolidaritásra támaszkodó, de ekkor még önmeghatározásra kevésbé képes és kialakulatlan irányzat volt.

Kinek kell hát Monor? A nemzeti demokrata ellenzéknek, bár csak az utolsó pillanatban eszmélt rá, Lakitelek rá a bizonyíték, nem kellett. Sajnálunk kell-e ezt, elveszett-e a nemzeti egység ügye? Úgy gondolom, hogy sajnálunk nem kell. A monori alapon szerveződő nemzeti egység, amennyiben megvalósul, azaz ha a második monori találkozó is létrejöhetett volna a Társadalmi Szerződés alapvetése alapján, az azzal a következménnyel járt volna, hogy a nemzeti demokratikus ellenzék nem lépett volna az önmeghatározás útjára. S bár egy integráns nemzeti politikai berendezkedés kísérlete húsz évvel ezelőtt elbukott, ennek hiányában talán soha nem tapasztaljuk meg, legalább egy pillanatra – ahogyan 1945–1946-ban vagy az 1956-os forradalom napjaiban – a kereszténység együvé tartozásának élményét, nem villan fel a magyarság nemzeti identitásigényével és a parlamentáris demokrácia intézményrendszerébe vetett öntudattal és bizalommal harmonikusan összeegyeztetett szociális és szolidáris piacgazdaság létező perspektívájának víziója. Azaz a valódi nemzeti egység alapja.

Petrik Béla

1 Tellér Gyula: Középfajú pártdráma (Esszé az SZDSZ mivoltáról) – Nagyvilág, 2009. szeptember, 780. o.

2 Orosz István: Dokumentumtörténet, „Demokratikus ellenzék” vagy „párton kívüli, reformszocialista ellenzék?” – Kortárs, 2002/10.

3 1987. június 10. A Beszélő különszámában Társadalmi szerződés címmel – Kis János, Kőszeg Ferenc és Solt Ottilia megfogalmazásában – közlésezi állásfoglalását „a politikai kibontakozás feltételeiről”.

4 Napi operációs információs jelentés, 1987. július 24., TH. 2.8. NOIJ III/III-128-145/3/1987.

NAGYÍTÁS - Gyűjtőpont - 2010/31.szám (2010.08.04.)